

## Egyenes beszéd

(Péntek Imre újabb verseiről)

Azokat a zavarba ejtő, nemegyszer egymásnak homlokegyenest ellentmondó tapasztalatokat, amelyekkel (nemcsak Magyarországon, hanem szerte a nagyvilágban) állandóan szembe kell néznünk, aligha lehet a költészet „hagyományos” nyelvén kifejezni. Minden bizonnyal innen ered a szüntelenül „kérdőző” szóhasználat, az, hogy a versben nem állításokkal, hanem kérdésekkel és persze bizonytalansággal találkozunk, az, hogy minden fogalmunknak, kijelentésünknek csak relatív értelme és jelentősége van, az, hogy az egykor oly biztos „oratio rectát” mindinkább a kérdőjeles kifejezésmód váltja fel. A tapasztalat, a bizonyosság, a kijelentés után általában kérdőjel kívánczodik, persze nem az ortográfia szabályai szerint, minthogy állításaink is inkább kérdések, nincs kinyilvánítás, inkább „félrebeszéd”, és nincs egyenes út, csak egymás után következő sok-sok „hajtűkanyar”. Azért mondom ezt így, mert Péntek Imre két új verseskötetvének, a három esztendeje megjelent *félrebeszédnek* és az idén közreadott *Hajtűkanyarnak* is ez az ismeretelméleti kérdésség és retorikai „kérdőjelesség” ad egyéni jelleget. Kérdések, bizonytalanságok, lezáratlan tünődések sorozata, amelyek azonban így együttesen: kötetbe (sőt két kötetbe) szerkesztve mégis valamilyen bizonyosságnak adnak teret. A számtalan kérdőjel mögöttes világában mintha valami „ősbizonyosságot” lehetne érzékelni: erős alapokra épített személyes és közösségi, szociális és kulturális meggyőződést, mondhatnám, eszméket és eszményeket.

A költő a „Kilencek” néven (és irodalomtörténeti védjeggyel megjelölt) költőcsoportosulás rendjében jelentkezett több mint négy évtizede (osztályos társai: Győri László, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János, Rózsa Endre és Utassy József voltak, közülük többen is elragadtott a korai halál). Péntek Imre mindig is ragaszkodott költőtársaihoz vagy éppen emlékükhöz, ezt igazolja Utassy József halálára írott *Zúgását halljuk* című verse is. Az a költői csoport, amelynek rendjében ő is a nyilvánosság elé lépett, irodalmunk történetében nem először, a közösségi, nemzeti tapasztalatok kifejezésére törekedett, természetesnek tetszett, hogy a magyar lírának azokat a hagyományait követte, amelyek mindig, mondhatni: nemzedékről nemzedékre újítták meg a nagy közös élmények megfogalmazását. Ehhez a hagyományhoz, a József Attila-, Illyés Gyula-, Nagy László-hagyományhoz igazodott költői nyelvük is. Talán egyetlen kivétel akadt közülük, akinek tájékozódása, kifejezésmódja más utakat keresett: Péntek Imrere gondolok.

Ő mindig a maga útját járta, mindig külön szellemi kalandokat keresett. A versszerűség hagyományának érvényesülésével szemben a szabadverses kifejezésmódot részesítette előnyben, a tradicionális költői látásmódot felelevenítő posztmodern költészet elterjedése idején kihívó módon vizuális, avantgárd jellegű szövegekkel kísérletezett, a számára is otthont és példát kínáló párizsi Magyar Műhely avantgárd táborában szinte „klasszicista” verseket írt. Őnála a személyiség és a szerep bonyolult viszonya egészen másként jelent meg, mint nemzedékének nemzeti és társadalmi meghatározottságaival küszködő lírikusainál. A közösségi szerepfelfogást mintegy mellőzve az izolált költőszemélyiségnek azokról az élményeiről beszélt, amelyek inkább egy városi jellegű, modern irodalmiságban szokásosak, vagy éppen minimálisra csökkentette a személyiség jelenlétét a versben, és inkább az újklasszicizmus, az avantgárd és az újnépesség utáni líra személytelen és antipoétikus nyelvét használta. A hagyományos költőszerephez alig volt köze, sőt ez a szerep kissé nevetségessé vált számára, és a versben, a versről mindig némi iróniával, öniróniával beszélt (a jelenben is). Mindez persze nem mond ellent annak, hogy az ő költői világában is erős nyoma volt a szolidaritás érzésének, a szegények, az elesettek, a hányatott életűek iránt megnyilvánuló részvétnek, a velük való azonosulásnak.

Antipoétikus költői kifejezőmódról beszéltem, és az inkább retorikai, mint poétikai eszközöket használó versbeszéd gyakran követhető nyomon a két új kötet verseiben is. Itt csupán a *félrebeszéd* című kötet címadó versét idézem: „Ide hallatszik a tojásfejúek menetelése. Tyúklépések. Kacsalábon forgó villák. Hamburgerbe préselt, világvárosi villamosok, égbe mozgó lépcsők. Hé, maga, hallja! Adja vissza a babaruhát. (Nem hallja, nem adja.) Nincs ellenszer, ellenméreg. A receptorok nem érzékelik a vészforgatókönyvet. Pedig már a dualizmus (arany) porában járunk. Táblabírák se bírják le őket. Ciánózott irattárok, pallérozott elmék. Dürrögnek, dínom-dánoznak, dübörögnek. (Moszkvától Nagy Ideáig.) Tőkével vívják az osztályharcot. Más farkával verik a csalánt. Istentelen áldás rajtuk. Kuncogva taposnak a taposóaknán. (Kuncog a kuncfut, ennyiért?) Ropják a táncot hétmérföldes csizmában. (Köd előttük, köd utánuk.) Húzzák (de meddig?) a talp alá valók. Címerük: lopótök.” Azt a nyelvi játékot, amely ezt a szöveget kialakítja, ironia szövi át, a szójátékoknak kritikai, általában ideológia-kritikai háttere van.

Péntek Imre verseiben nemegyszer jelenik meg az a morális tartás, amelyet a hagyományos szociológia kifejezésével élve a „szabadon lebegő értelmiség” közérzetével és erkölcsiségével azonosíthatunk. Ennek az eszmeiségnek általában „ideológiakritikai” jellege van. Korunk (és az előző korszakok) túl-, sőt agyonpolitizált világában a direkt elkötelezetlenségnek: a politikával és különösen a pártpolitikával szemben tanúsított távolságtartásnak, bizalmatlanságnak mára egyértelműen értelmiségi identitásképző szerep jutott. Igaz, a költő azt is jól tudja, hogy ennek a – személyes függetlenségre alapozott – magatartásnak van bizonyos kockázata: a politika jobbra nem kedveli a „független értelmiségieket”. Az *Elkötelezetlen értelmiségi éneke* című versben minderről igen határozott véleménnyel találkozunk: „Ha nem tartozol sehova, / nem vonz a jobb, taszít a bal, / ökölrázás, szitokvihar, / belep a vad viták pora... / Taszít a cifra szép akol? / Képviseled kéjjel önmagad, / míg csal vagy csalatkozik a >had<... / S míg kétfelől gáncsol, rúg a láb, / az igazságtalhat legalább: / neked már senki sem papol...”

A személyes szabadság erkölcsi parancsa, élménye és persze vállalásának, megélésének kockázata nem egy alkalommal jelenik meg Péntek Imre verseiben (*A szabadság tautológiái, Fekete sügér, Szélben, Van-e jogunk*). A szabadságvágy pedig mindig lázadással jár együtt: a megszokott és kötelezővé tett eszmények, gondolkodásformák magatartásszabályok ellen. Vagy éppen a politika, a pártpolitika ellen – erről tanúskodnak *Ügyes fickók, alkalmi vers a posztoszocializmus állásáról (Töredék), Kádár szonett, Nyers (fals) poétikai köz(le)lemény (ismert kelet-európai kódra)* című versei. Ezekben a verseiben az iróniának van szövegalkító szerepe. Ugyanez a közéleti élmény máskor csendes és fájdalmas nosztalgiához vezet, minthogy a költőnek nemegyszer kell (kellett a múltban és kell a jelenben) érzékelnie azt, hogy szabadságvágya nehezen áthágható korlátokba ütközik, nem feltétlenül a közélettel és a politikával, inkább a társadalom reflexeivel, gondolkodásával szemben. Ez a csendes nosztalgia ugyanakkor nem a megbékélés vagy a belenyugvás következménye, inkább annak tudomásulvétele, hogy a személyes szabadságvágy szinte megvalósíthatatlan a modern tömegtársadalom és a mindig a tömegek manipulálásával operáló politika ellenében. Ottlik Géza jut az eszembe, az *Iskola a határon* (nézetem szerint) egyik fontos mondata, ebben a regény egyik hőse. Medve Gábor mintegy végső szentenciaként jelenti ki: „Az igazság nehézágyúit nem lehet bevonszolni olyan törekeny szerkezetekbe, amilyenek az emberi társadalmak.” Péntek sem kívánja a társadalmat, a közéletet, a politikát szembesíteni az „igazsággal” – nosztalgiával és iróniával veszi tudomásul, hogy a két fogalmi körnek: a társadalomnak és az „igazságnak” vajmi kevés köze van egymáshoz, és ezen az a tény sem tudott változtatni, hogy a két évtizede mögöttünk hagyott kiáltóan igazságtalan viszonyokat felszámolta a történelem.

Valójában személyes szerencséje, hogy többnyire ironikus nézőpontból tudta megítélni a közéleti változásokat, ez az ironia korábban is szerepet kapott költészetében, új köteteinek pedig jóformán teljes látásmódját meghatározta. Csupán egyetlen versét idézem, a *Kitüntetett idő* címűt: „Savanyodik a győzelem, / cipőből kicsap a lábszag.. / Való oly valószerűtlen, / és ami nem csal: a látszat. / Ismét fordul a Nagy Kerék, / a rémtett erénnyé nemesül, / Móricka-vicc a vádbeszéd, / dadog az ügyész, belesül... [...] Tart a csábos csuromparádé, / te még hab'zol: menj el? ne menj el? / A történelem légyaszaros /

olajnyomatán ott a rendjel.” Kívülről figyelni és ítéli meg mindennapi közéletünk szomorú eseményeit – ennek a magaslati pontnak köszönheti, hogy nem kell ebben – a nemegyszer vásári sokadalomnak tetsző – közéletben elvegyülnie.

Persze neki is vannak ideáljai: értékrendje és követelményrendszere – költészete és költői magatartása ironikus, de nem cinikus. Mindezt leginkább az mutatja, hogy milyen alázattal és hűséggel beszél azokról a mestereiről, akik emberi és költői példájukkal megóvják a csüggedéstől. Ilyen költői példakép Radnóti Miklós, az ő alakját és sorsát idézi meg *Rögtönzés egy razglednicára* című költeményében: „Talán még felugrunk a letaszítottság mélyéről, / a megalázottak és megszorítottak nyomornegyedeiből, / a mesétlen panelrengetegből kitörünk, / és leromboljuk, pusztá kézzel, csákánnyal, foggal-körömmel, / az évtizedes álságok díszleteit, patyomkin-médiabirodalmát, / lehasogatjuk a cinikus plakáterdő papírmásait, / és megsúgjuk – előbb csak magunknak, / aztán másoknak, mindenkinek, / a titkokat, melyek ott teremnek / a vérben és a sárban... / Talán felugrunk – ugye, Miklós...” És ilyen, mindenkinél inkább József Attila, az ő emlékének szentelte *Mesevariáció újmódi szegényeknek*, *Vágy megalkuvásra* és *Vázlat egy vasúti balesetről* című verseit. A másodjára említett versből idézek néhány sort: „Uram, még mindig van mit tanulnom, / bölcsőbbé nem tettem az évek, / csak sejtem, mint macska, mi a lényeg, / ha elmerengek néha a múlton - / bár bensőm parancsol, nem a kényszer, / hogy mit tegyek, s mit ne tegyek / (buktam belé már eleget, / mások az mondják, nem elégszer), [...] És túl vagyok a szegényen, / nagyobb gyalázat úgysem érhet - / inkább megeszem a férget, / mint hogy a féreg megegyen”.

Úgy látom, leginkább József Attila „szegényember-versei” hatottak költészetére, s nem véletlenül, minthogy ő is az „elesettek és megszorítottak” (ezek Dosztojevskij szavai!) tapasztalatairól kíván számat adni, még hozzá abban a mai magyar társadalomban, amelyben a szegényemberi létezésnek és erkölcsiségnek úgyszólván semmi értéke sincs. A „szegényemberi” létezés az ő számára nem csak megéltetés, hanem morális minta is, ahogy *Ó, csak lennék* című versében olvasható: „Ó, csak lennék olyan, akár ti, / meccsre járók és italboltban / könyökölők, olyanforma, / mint a villamoson bárki. / Vasas-drukker vagy Fradi párti, / zászlókat lengetve, hordva, / olyan kit befogad a horda. / Az öntödéből szaki bácsi.” Ezt a versét csendes nosztalgia szövi át, a költő a „szegényemberi” léthelyzetet belülről ismeri, a „szegényemberi” tudatállapot ösztönössége, egyszerűsége mindazonáltal nem az övé. Az egyszerűség, mint emberi állapot, legfeljebb a költői nosztalgia újabb tárgya lehet, Péntek Imre kételyei és töprengései nem kaphatnak békítő vigaszt az egyszerűség világában, s miközben megszólaltatja a köznapi ember köznapi érzésvilágát, a közéleti és erkölcsi kihívásokkal szembesülő értelmiségi ember benső drámáival kell megküzdenie. Talán innen is ered a szüntelenül „kérdező” szóhasználat: a „félrebeszéd” és a „hajtűkanyar” – vagyis az álruhába öltöztetett „egyenes beszéd”.